

**PROPAGANDA DAN DISINFORMASI: POLITIK PERSEPSI
DALAM PILIHAN RAYA UMUM KE-14 (PRU-14) MALAYSIA
*PROPAGANDA AND DISINFORMATION: POLITICS OF PERCEPTION
IN MALAYSIAN'S 14TH GENERAL ELECTION (GE-14)***

LEE KUOK TIUNG¹, RIZAL ZAMANI IDRIS², RAFIQ IDRIS³

Fakulti Kemanusiaan, Seni dan Warisan, Universiti Malaysia Sabah,
Jalan UMS, 88400 Kota Kinabalu, Sabah.
*lee@ums.edu.my*¹

ABSTRAK Media memainkan peranan penting membentuk pemikiran pengundi. Media baharu sekali lagi dilihat memainkan peranan penting dalam menetapkan dan membentuk wacana publik pada PRU-14 di Malaysia. Media merupakan sumber maklumat politik yang utama kepada rakyat dalam masyarakat demokratik meskipun berita bukanlah kebenaran mutlak, apatah lagi fakta dan fiksyen sering kali dicampur aduk bagi maksud mencapai agenda tersembunyi. Pada dasarnya, bukan semua orang mempunyai pengalaman sebenar atau langsung dengan kebanyakan isu atau peristiwa yang hangat diperdebatkan sebagai topik yang mempunyai kepentingan publik. Sarjana kewartawanan seperti Tuchman (1978) sering menekankan bagaimana penerbit berita secara sistematik mengkonstruksi suatu bentuk realiti yang spesifik dalam proses pemberitaan. Apa yang cuba dimaksudkan oleh beliau “berita merupakan jendela dunia” ialah pengetahuan dan kefahaman seseorang lazimnya bergantung kepada laporan media meskipun berita bukan cerminan kepada realiti dunia sebenar. Hal yang sama juga mendorong saintis-saintis politik tampil dengan hujah sesiapa yang menguasai media akan memenangi pilihan raya. Perubahan mediaskap di Malaysia telah menyaksikan publik tidak lagi dikawal oleh media arus perdana, sebaliknya media sosial yang mulai diperkenalkan mulai lewat 1990-an sebagai suara alternatif kepada rakyat. Perubahan drastik mulai berlaku dengan pengenalan telefon pintar dan media sosial. Isu-isu yang terdahulunya tidak diketahui kini boleh jadi viral dalam sekelip mata. Malangnya, terdapat juga banyak berita palsu yang direka khusus untuk tujuan kempen pilihan raya disebarkan secara berleluasa. Apa yang boleh dilihat pada PRU-14 adalah pelbagai partisan, propaganda, disinformasi dan pragmatisme yang membentuk politik persepsi dalam kalangan rakyat Malaysia.

Kata kunci: PRU-14, kewartawanan, media sosial, wacana public, kepentingan publik.

ABSTRACT Media plays an important role in shaping the thinking of voters. The new media has once again shown its key role in setting and shaping the public discourse for Malaysian's GE-14. The media has always been the predominant

source of political information for the citizens in a democratic society, although news is not the total truth, always a 'blend' between fact and fiction with somehow hidden agendas. Basically, most of the public does not have the real life or first-hand experience with the issues or events that has been hotly debated as public interest topics. Journalism scholars like Tuchman (1978) has continuously emphasized how news makers systematically construct or manufacture specific form of social reality in process making the news. What he means by 'the news is the window of the world' is most people's knowledge and understanding will be based on media reports even though the news is not a mirror of reality. The reality brought to us by the news does not necessarily reflect the reality of the real world, and yet most layman will perceive what they saw or read from the media as the whole truth and nothing but the truth. This has also prompted political scientists to suggest that whoever controls the media will win the election. The change of the Malaysian mediascape saw the public is no longer controlled by the mainstream media but instead by the social media. Issues that were previously unlikely to be known now can be viralled in a blink of an eye. Unfortunately, though, there are also fake news designed specifically for election campaign. What can be seen in the GE-14 is all sorts of partisanship, propaganda, disinformation and pragmatism that contributed to the politics of perception among Malaysians.

Keywords: *GE-14, journalism, social media, public discourse, public interest.*

PENGENALAN

Keputusan Pilihan Raya Umum ke-14 (PRU-14) pada 9 Mei 2018 menyaksikan Barisan Nasional (BN) yang memegang tampuk pemerintahan kerajaan sejak awal penubuhan Persekutuan Malaysia tewas kepada sebuah perikatan baharu pimpinan Tun Dr Mahathir Mohamad. Meskipun andaian awal BN mampu menang berdasarkan tiga faktor utama, iaitu kerjasama di antara UMNO-PAS mampu meraih lebih banyak undi Melayu, persempadanan semula yang didakwa sesetengah pihak sebagai gerrymandering, dan Pakatan Harapan (PH) tanpa PAS dijangka bakal kehilangan sejumlah undi Melayu, keputusannya jelas tidak memihak kepada BN. Titik tolak distorsi hegemoni politik BN sebenarnya mulai dilihat pada PRU-12 (2008), apabila BN pertama kali gagal memperoleh dua pertiga majoriti. Antara reaksi Pengerusi BN pada ketika itu, Tun Abdullah Ahmad Badawi mengakui BN telah terlepas pandang akan kempen siber. Pada edisi ini, tentera siber (cybertrooper) dipercayai sekali lagi memainkan peranan

penting menentukan keputusan PRU-14 terutamanya perbicaraan oleh media (trail by media) ke atas isu-isu semasa serta cara media membingkai agenda yang dipilih juga menarik sebagai misalannya dengan memotret kerjasama di antara UMNO-PAS sebagai nikah mut'ah untuk menyindir BN dalam keadaan tersepit dan terdesak hingga terpaksa "pakai kasut lama" Pakatan Rakyat (PR). Media sosial telah menjadi platform kepada partisipasi daripada orang ramai dalam wacana publik yang akhirnya menyumbang kepada perubahan mentaliti dan sikap dalam kalangan pengundi. Peratusan keluar mengundi yang awalnya dijangka rendah kerana tarikh mengundi jatuh hari Rabu juga meleset apabila mencatatkan 82.32 peratus (12,299,514). Angka ini turut disumbangkan oleh kempen balik mengundi (#PulangMengundi #UndiRabu #GE-14 #PRU-14) yang diusahakan oleh Badan Bukan Kerajaan (NGO) mahupun sumbangan individu perseorangan, termasuk menawarkan tambang penerbangan percuma kepada pengundi luar kawasan balik mengundi.

Perbezaan yang boleh dilihat pada PRU-14 dengan PRU-13 dan PRU-12 ialah pilihan saluran media baharu popular iaitu daripada e-mel, sms, mms, dan blog kepada YouTube, Facebook dan terkini WhatsApp. Portal-portal berita dari dalam atau luar negara pula semakin banyak dan menjadi semakin dominan dalam kalangan rakyat Malaysia. Sifat hibrid aplikasi telefon pintar (*smartphone*) memudahkan pantau berita-berita portal berita dikongsi dalam WhatsApp *group*, mahupun Facebook *wall*. Perubahan pola penggunaan media daripada media arus perdana kepada media baharu yang berteraskan telefon pintar yang asalnya merupakan pilihan alternatif dan satu-satunya pilihan yang PH ada kerana media arus perdana dikuasai oleh BN bertukar menjadi kelebihan kepada PH yang lebih "juara" dalam penggunaan media baharu ini. Media tradisional seperti akhbar, radio dan televisyen lazimnya memilih peristiwa-peristiwa yang ingin dilaporkan dalam ruang dan waktu yang terbatas, sedangkan media baharu tidak terikat dengan keterbatasan tersebut biarpun ia datang bersama dengan suatu polemik baharu khasnya penyebaran berita palsu yang tidak terkawal.

Siapa yang menguasai media akan mempunyai kelebihan memenangi pilihan raya (McCombs & Shaw, 1972; Kahn & Kenney, 1999; Downey & Fenton, 2003; Kenski & Stroud, 2006). Hal ini dijelaskan menerusi teori-teori yang mendukung "kuasa media" seperti penentuan agenda (Kiousis & McCombs, 2004; Sweetser, Golan, & Wanta, 2008), pemingkaian (Stromback,

2008; Zillmann et al., 2004) dan priming (Scheufele & Tewksbury, 2007; Balmas & Sheaffer, 2010). BN menguasai media arus perdana tetapi kehadiran media sosial telah merubah mediaskap Malaysia apatah lagi populariti media sosial mengatasi akhbar, radio dan televisyen. Media memberikan kapsyen terhadap gambar peristiwa yang dilaporkan untuk memberi kefahaman kepada audiens. Pada masa yang sama, kekangan media untuk meningkatkan atau sekurang-kurangnya mengekalkan ratings untuk terus beroperasi sering kali mendesak mereka terjerumus dengan strategi-strategi meningkatkan audiens misalannya tajuk berita (headline) yang catchy. Memulakan sebuah portal berita adalah begitu rendah kosnya berbanding akhbar cetak tetapi di Malaysia sudah banyak portal berita gulung tikar. Ahli politik pula memerlukan media untuk mencapai khalayak sasaran mereka (Alonso & Camara, 2014). Keadaan ini mewujudkan hubungan simbiotik yang signifikan di antara media dan politik. Media menggunakan sensasionalisme dan pelbagai strategi pemasaran politik untuk mempengaruhi pola pengundian. Parti-parti politik menggunakan pelbagai sumber media untuk tujuan pembujukan, mengajak orang ramai terlibat dalam wacana publik, seterusnya ikut serta dalam kempen di samping ahli politik menggunakan media untuk menyalahkan satu sama lain. Media menceritakan kepada audiens apa dan bagaimana memikirkan isu-isu yang dilaporkan untuk mempengaruhi kefahaman dan sikap audiens terhadap isu yang dilaporkan menggunakan stimuli yang direncanakan oleh penerbit. Namun, sama ada sesuatu berita itu akan tular atau tidak sebenarnya bergantung pada kesempurnaan pbingkaian berita berkenaan. Bagi Scheufele (1999), bingkai yang diguna pakai dalam pbingkaian berita adalah cara media membentuk persepsi audiens terhadap isu yang dilaporkan. Justeru, persepsi seseorang itu secara tidak langsung boleh diukur dengan mengenal pasti saluran media mana yang sering diakses. Erti penting sumber informasi ini juga mendorong ahli-ahli politik berusaha sedaya upaya membunuh kredibiliti karakter sumber informasi, sama ada individu perseorangan mahupun saluran-saluran media yang dianggap memihak kepada lawan politik.

Apakah peranan media dalam PRU-14 baru-baru ini merupakan persoalan menarik yang wajar dikupas, terutamanya pada bagaimana media mencorak minda dan gaya kehidupan masyarakat tanpa disedari oleh mereka. Hujah Tuchman (1978) media adalah “jendela dunia” kepada masyarakat amat penting di sini kerana kebanyakan individu tidak mempunyai pengalaman langsung (*first hand experience*) dengan realiti peristiwa yang berlaku tetapi media memberikan

mereka pengetahuan dan persepsi terhadap isu yang diviralkan tersebut. Apa yang seseorang tahu berkenaan sesuatu isu lazimnya datang daripada sudut pandangan berita atau informasi yang mereka peroleh. Jelas Tuchman, realiti yang dilihat (*perceived reality*) menerusi media sebenarnya ialah realiti versi laporan media dan tidak semestinya mencerminkan realiti dunia sebenar. Biarpun pengguna telefon pintar dan saluran-saluran media sosial diklasifikasikan sebagai “khalayak aktif” kerana mereka sendiri menentukan saluran mana yang ingin diakses, mereka sebenarnya pada masa yang sama merupakan khalayak pasif jika dilihat dari sudut “kuasa media” kerana mereka langsung tidak mempunyai kuasa ke atas maklumat yang mereka ingin peroleh apatah lagi dengan kewujudan “*push news*.” Timbul juga salah persepsi semakin tular sesuatu berita itu bermaksud semakin benar ceritanya apatah lagi bila pihak yang dituduh tidak mengambil tindakan guaman menyaman. Justeru, kefahaman seseorang itu tentang sesuatu perkara sebenarnya direncanakan oleh siapa yang menguasai saluran media tersebut dan mampu menghasilkan kandungan kreatif yang lebih menarik.

Apa yang boleh dilihat menerusi kempen media sosial cukup menarik khususnya harapan baharu untuk negara melaung-laungkan “Malaysia Baharu” menjanjikan 1,001 harapan baharu kepada rakyat Malaysia seperti menerusi slogan “undi kita menentukan nasib anak cucu kita.” Umumnya, isu-isu PRU-14 boleh diklusterkan kepada beberapa kategori khasnya “*bread and butter*” yang merasakan tekanan hidup semakin tertekan, trendi (imej BN secara kolektif terlalu mengaibkan meskipun hanya beberapa individu sahaja yang dilihat sebagai penyebab masalah (*trouble maker*), tetapi tidak kurang juga ada rakyat yang berhasrat mahu mengubah sahaja atau mencuba sesuatu yang baharu, seolah-olah Janji manifesto 100 Hari Pakatan Harapan, jikalau gagal ditunaikan atau dimungkiri sekalipun mereka tidak akan kecewa atau melatah kerana matlamat mereka hanyalah satu, iaitu menjatuhkan Najib dan BN. Kumpulan sasar yang berbeza menunjukkan prioriti isu-isu yang berlainan. Sebagai misalannya bagi kakitangan awam mereka amat memandang berat tentang bonus tahunan. Pelbagai isu prioriti Sabah boleh dilihat seperti Perjanjian Malaysia (MA63), Borneonisasi, Pendatang Asing Tanpa Izin (PATI) di Sabah, “Projek IC,” 20 peratus royalti minyak kepada Sabah Sarawak, pulangan 40 peratus hasil cukai pendapatan kepada Sabah, kenaikan harga petrol, GST, penculikan di perairan sempadan, dan banyak lagi. Antara usaha awal mengumpulkan isu-isu prioriti di Sabah ini boleh dilihat menerusi buku suntingan Ramzah Dambul, Marja Azlima Omar dan Sabihah Osman (2010) dan seterusnya usaha-usaha berterusan oleh pasukan Majlis Profesor Negara (MPN) dan Universiti

Awam (UA). Sarjana-sarjana seperti Wan Shawaluddin Wan Hassan dan Ramli Dollah (2007 & 2008) banyak membicarakan tentang soal keselamatan di Sabah, terutama berkaitan dengan pendatang asing (lihat juga Ramli & Kamarulnizam, 2018). Usaha Ramli Dollah dan Mohd Zambri Suharani (2015) turut memfokus kepada peranan ESSCOM di kawasan ESSZONE. Begitupun perlu jelas di sini bahawa informasi-informasi yang ditularkan dalam media sosial tidak semestinya mencerminkan realiti sebenar, sebaliknya ia hanyalah “kandungan kreatif” media yang dihasilkan untuk meraih undi. Dalam konteks negeri Sabah, banyak propaganda kempen disasarkan kepada Tan Sri Musa Aman dan UMNO Sabah (lihat juga Eko Prayitno, 2014).

KEPUTUSAN PRU-14 (9 MEI 2018)

Keseluruhannya, terdapat 25 kerusi Parlimen dan 60 buah kerusi DUN di Sabah. 13 kerusi baharu DUN Sabah yang telah diluluskan oleh DUN Sabah pada 9 Ogos 2016 adalah berdasarkan syor daripada Kajian Persempadanan Semula Bahagian Pilihan Raya Negeri Sabah oleh Suruhanjaya Pilihan Raya (SPR) tidak diguna pakai apabila tidak dibawa ke Parlimen pada Mac 2018. Keputusan PRU-14 di Sabah bukanlah juga sesuatu yang mengejutkan atau luar biasa kerana dapatan kajian daripada MPN tahun 2015 secara jelas menunjukkan sekitar sepuluh kerusi Parlimen BN berisiko tinggi jatuh ke tangan lawan sekiranya pelan mitigasi gagal dilaksanakan.

Jadual 1 Jumlah kerusi dimenangi parti-parti bertanding di Sabah pada PRU-14

Parti	Parlimen		DUN	
BN 	10	(25)	29	(60)
Warisan 	8	(16)	21	(45)
DAP 	3	(3)	6	(7)
PKR 	3	(6)	2	(8)
Solidariti 	1	(5)	2	(20)
PHR 	0	(14)	0	(26)
PCS 	0	(8)	0	(18)
PAS 	0	(8)	0	(18)
PKS 	-	-	0	(16)
PPRS 	-	-	0	(9)
Anak Negeri 	0	(2)	0	(9)
SAPP 	0	(2)	0	(5)
USNO 	-	-	0	(2)
PAN 	0	(1)	0	(1)
Bebas 	0	(4)	0	(8)

BN Sabah hanya mampu memperoleh sepuluh daripada keseluruhan 25 kerusi Parlimen yang dipertandingkan pada PRU-14. Sebaliknya, Parti Warisan yang merupakan parti serpihan daripada UMNO yang diterajui oleh bekas Naib Presiden UMNO, Datuk Shafie Apdal menunjukkan mereka mampu memperoleh keputusan yang memberangsangkan apabila menang lapan daripada 16 kerusi yang ditandingi. PKR dan DAP masing-masing memperoleh tiga kerusi, manakala baki satu kerusi dimenangi oleh STAR menerusi Datuk Dr Jeffrey G. Kitingan.

ANALISIS KEPUTUSAN PRU-14 SABAH

Keputusan PRU-14 menunjukkan buat pertama kalinya undi Bumiputera Islam (Muslim) di Sabah berpecah kepada dua. Undi yang selama ini teguh (solid) di belakang UMNO telah berpecah sebahagiannya diambil alih oleh Warisan yang diketuai oleh Datuk Seri Panglima Shafie Apdal. Sesetengah pihak melihat ini dari sudut etnopolitik apabila langkah Datuk Shafie berjaya membawa penyokong-penyokongnya dalam UMNO bersama-sama beliau. Strategi Parti Warisan jelas menunjukkan mereka fokus kepada kerusi majoriti Bumiputera Islam berdasarkan 16 kerusi Parlimen dan 45 kerusi DUN yang ditandingi mereka merupakan kerusi majoriti Bumiputera Islam. Keputusan DUN Sabah PRU-14 menyaksikan kekalahan nama-nama terkemuka (prominent) UMNO seperti Datuk Seri Yahya Hussin, dan Datuk Mohammad Yusof Apdal (8,372), adik Datuk Shafie Apdal yang bertanding atas tiket UMNO juga kalah kepada calon Warisan Dumi Pengiran Masdal (11,304) di kerusi N.50 Lahad Datu. Di peringkat Parlimen boleh dilihat nama-nama seperti Datuk Rahman Dahlan, Datuk Dr Salleh Said Keruak, Datuk Datu Nasrun Datu Mansur (Silam), dan Datuk Rosnah Abdul Rashid Shirlin (Papar) juga telah kalah pada PRU-14.

Sekiranya diteliti, tujuh daripada lapan kerusi Parlimen yang dimenangi oleh Parti Warisan merupakan kerusi majoriti pengundi Bumiputera Islam, iaitu P. 169 Kota Belud (Isnaraissah Munirah Majilis), P. 171 Sepanggar (Datuk Azis Jamman), P. 175 Papar (Hj Ahmad Hassan), P. 185 Batu Sapi (Datuk V.K. Liew), P. 188 Silam (Mohammad Din Ketapi), P. 189 Semporna (Datuk Seri Mohd. Shafie Apdal) dan P. 191 Kalabakan (Ma'mun Sulaiman). Satu-satunya kerusi majoriti pengundi KDMR yang dimenangi oleh Warisan ialah P. 174 Penampang menerusi Timbalan Presidennya, Darell Leiking yang berjaya

mempertahankan kerusi yang dimenangi beliau atas tiket PKR pada PRU-13 dengan majoriti 23,473 undi.

Bagi kerusi DUN majoriti Bumiputera Islam yang keseluruhannya 31 kerusi menyaksikan Warisan memperoleh 17 berbanding BN 14. Parti Warisan menang kerusi N. 1 Banggi (Mohammad Mohamarin), N. 2 Tanjong Kapor (Chong Chen Bin), N12 Karambunai (Azhar Matussin), N. 17 Tanjong Aru (Junz Wong Hun Jun), N. 18 Petagas (Uda Sulai), N. 22 Pantai Manis (Datuk Aidi Mokhtar), N. 23 Bongawan (Daud Yusof), N. 41 Gum-Gum (Arunarsin Taib), N. 43 Sekong (Arifin Asgali menewaskan penyandang Datuk Samsudin Yahya), N. 44 Karamunting (George Hiew Vun Zin), N. 49 Tungku (Assaffar @ Samsul Kamal Palian), N. 50 Lahad Datu (Dumi Pengiran Masdal menewaskan Datuk Mohammad Yusof Apdal), N. 51 Kunak (Norazlinah Arif mengalahkan penyandang Datuk Nilwan Kabang dengan majoriti tipis 268 undi), N. 52 Sulabayan (Datuk Jaujan Sambakong mempertahankan kerusi yang dimenanginya atas tiket UMNO-BN pada PRU-13), N. 53 Senallang (Datuk Seri Mohd. Shafie Apdal menewaskan Datuk Nasir Sakaran), N. 54 Bugaya (Manis Muka Mohd. Darah menewaskan Razak Sakaran Dandai) dan N. 58 Merotai (Sarifuddin Hata). Bermakna 81 peratus daripada keseluruhan 21 kerusi yang diperolehi Warisan merupakan kerusi majoriti pengundi Bumiputera Islam.

Sementara itu, UMNO-BN edisi PRU-14 hanya mampu memperoleh 14 kerusi DUN, iaitu N. 6 Tempasuk (Datuk Musbah Jamli), N. 8 Usukan (Datuk Japlin Akim @ Abd. Hamid), N. 10 Sulaman (Datuk Seri Hajiji Noor), N. 21 Kawang (Datuk Gulamhaidar @ Yusof Khan), N24 Membakut (Datuk Mohd. Arifin Mohd. Arif), N. 25 Klias (Datuk Isnin Alisaneh), N. 26 Kuala Penyu (Limus Jury UPKO), N. 27 Lumadan (Matbali Musah), N. 42 Sungai Sibuga (Tan Sri Musa Aman), N. 48 Sukau (Datuk Saddi Abdul Rahman 4,660 menewaskan calon Warisan Mohd Ismail Ayob 3,032), N. 55 Balung (Datuk Osman Jamal yang menggantikan Datuk Syed Abas Syed Ali menang tipis ke atas calon Warisan Andi Rus Diana Andi Paladjareng dengan 174 undi), N. 56 Apas (Datuk Nizam Abu Bakar Titingan yang menggantikan arwah abangnya Datuk Tawfiq Abu Bakar Titingan menewaskan calon Warisan, Abdul Salip Ejal dengan 1,787 majoriti undi), N.59 Tanjong Batu (Datuk Hamisa Samat menewaskan calon Warisan, Ismail Senang dengan 1,986 undi), dan N.60 Sebatik (Datuk Abdul Muis Picho menewaskan calon Warisan, Hassan Gani Pengiran Amir dengan majoriti tipis 193 undi). Untuk

kerusi Parlimen, BN berjaya mempertahankan enam (43 peratus) daripada keseluruhan 14 kerusi majoriti Bumiputera Islam yang selama ini dikuasai oleh UMNO-BN Sabah iaitu P.167 Kudat (Datuk Abd. Rahim Bakri), P.176 Kumanis (Datuk Seri Anifah Aman), P.177 Beaufort (Datuk Azizah Mohd. Dun), P.178 Sipitang (Yamani Hafez Musa), P.184 Libaran (Datuk Zakaria Mohd Edris @ Tubau), dan P.187 Kinabatangan (Datuk Bung Moktar Radin).

BN memperoleh empat daripada lapan kerusi Parlimen majoriti KDMR (Bumiputera bukan Islam). Penyandang Datuk Dr. Maximus Johnity Ongkili (P.168 Kota Marudu), Datuk Seri Wilfred Madius Tangau (P.170 Tuaran), dan Datuk Seri Dr. Ronald Kiandee (P.183 Beluran) berjaya mempertahankan kerusi masing-masing. Arthur Tan Sri Joseph Kurup (PBRs) pula berjaya mempertahankan kerusi P.182 Pensiangan. Empat lagi kerusi majoriti KDMR menyaksikan masing-masing dimenangi setiap satu oleh empat parti berlainan, iaitu PKR (Jonathan Yasin) P.179 Ranau (menewaskan penyandang Ewon Ebin dengan majoriti 1,076 undi), Gapari Katingan @ Geoffrey Kitingan STAR di P.180 Keningau, DAP (Noorita Sual) di Tenom dan Warisan menerusi Ignatius Darell Leiking di P.174 Penampang. Calon muda, Caesar Mandela Malakun, 28 tahun (UPKO-BN) yang awalnya dijangka mampu memberi persaingan kepada Darell Leiking hanya mampu meraih 8,997 undi berbanding lawannya 32,470 undi.

Seperkara menarik berkenaan kerusi DUN ialah 15 daripada 22 kerusi majoriti pengundi KDMR pada PRU-14 di Sabah dimenangi oleh BN. Parti Warisan memperoleh empat, STAR dua dan PKR satu kerusi. Calon-calon BN menang di N.3 Pitas (Datuk Bokliah Ismail UMNO), N.4 Matunggong (Julita Majungki PBS), N.5 Tandek (Lasiah Baranting @ Anita PBS), N.7 Kadamaian (Ewin Benedict UPKO), N.9 Tamparuli (Jahid Jahim PBS), N.11 Kiulu (Joniston Bangkuai PBS), N.29 Kundasang (Joachim Gungsalam PBS), N.30 Karanaan (Masidi Manjun UMNO), N.31 Paginatan (Abidin Madingkir UPKO), N.36 Kemabong (Jamawi Ja'afar UMNO), N.37 Sook (Ellron Angin PBRs), N.38 Nabawan (Bobbey Suan Ah Fang Suan UPKO), N.39 Sugut (James Ratib UMNO), N.40 Labuk (Abd. Rahman Kongkawang PBS menggantikan Datuk Michael Asang sebagai calon) dan N.47 Kuamut (Masiung Banah UPKO). Huguon Siou Tan Sri Joseph Pairin Kitingan yang dicalonkan pada saat-saat akhir tewas kepada adik beliaunya, Datuk Dr Jeffrey Gapari Kitingan di Tambunan. PKR berjaya mempertahankan kerusi N.13 Inanam (Kenny Chua Teck Ho) dengan majoriti 7,783 undi (13,633) apabila

calon PBS Datuk Johnny Goh @ Goh Chin Lok hanya berjaya memperoleh 5,850 undi, manakala Warisan berjaya memperoleh empat (3+1) kerusi iaitu N.20 Moyog (Jenifer Lasimbang PKR-Warisan), N.28 Sindumin (Yusof @ Josree Jacob Warisan menewaskan Datuk Sapawi Amat Wasali), N.34 Liawan (Rasinin Koutis Warisan mengalahkan Datuk Sairin Karno) dan N.35 Melalap (Peter Anthony Warisan menewaskan Radin Malleh dengan majoriti mudah 293 undi). STAR pula berjaya memperoleh dua kerusi DUN, iaitu N.32 Tambunan (Jeffrey Kitingan) dan N.33 Bingkor (Robert Tawik @ Nordin).

Semua kerusi Parlimen dan DUN majoriti Cina di Sabah seperti mana di seluruh Malaysia telah dimenangi oleh DAP dan PKR. Kesemua tiga bandar utama di Sabah yang mempunyai pengundi berdaftar majoriti Cina telah dimenangi DAP dan PKR, iaitu Chan Foong Hin (P.172 Kota Kinabalu) dan Stephen Wong Tien Fatt (P.186 Sandakan) daripada DAP, dan Christina Liew Chin Jin (P.190 Tawau) bagi PKR. Kerusi DUN menyaksikan DAP menang kerusi, iaitu DUN N.14 Likas (DAP - Wong Hong Jun menewaskan calon LDP-BN Datuk Chin Su Ying dengan majoriti 7,902), N.16 Luyang (DAP - Ginger Phoong Jin Zhe 14,237 mengalahkan MCA-BN Dr. Pamela Yong 1,829), N.19 Kapayan (DAP - Janie Lasimbang 19,558 menewaskan MCA-BN Datuk Francis Goh 6,308), N.45 Elopura (DAP - Calvin Chong 12,219 menewaskan Gerakan-BN Chang Tzun Hei 5,572), N.46 Tanjong Papat (DAP - Frankie Poon 5,818 menewaskan penyandang Datuk Seri Raymond Tan Shu Kiah 4,002), dan N.57 Sri Tanjong (DAP - Jimmy Wong yang balik bertanding Sri Tanjong menewaskan calon PBS-BN, Loo Suh Fui dengan majoriti 9,383 undi), manakala Christina Liew Chin Jin dari PKR menewaskan calon PBS-BN, Datuk Dr. Yee Moh Chai untuk memenangi kerusi N.15 Api-Api (PKR - 8,174 Lawan BN - 5,220).

MEDIA DAN POLITIK

Dalam mediaskap baharu di Malaysia pada masa kini, tidak mungkin hal-hal yang berlaku di Semenanjung Malaysia atau Sarawak di luar pengetahuan dan keprihatinan masyarakat di Sabah. Media sosial telah memperkenalkan dunia baharu tanpa sempadan, iaitu tanpa mengira isu lokal, isu negeri, isu nasional mahupun isu-isu antarabangsa dalam sekelip mata boleh tular sampai ke pengetahuan rakyat di Sabah menerusi telefon pintar. Barangkali, kebebasan bersuara (freedom of speech) ini merupakan salah satu pembaharuan penting yang diperkenalkan oleh kepimpinan Dato' Seri Najib Tun Razak di mana

banyak isu berkepentingan publik seperti soal MA63 yang dahulunya mungkin membawa kepada penahanan dan penjara di bawah ISA telah dibincangkan secara bebas. Namun, agak malang apabila kesempatan ini telah disalahgunakan oleh pihak- pihak tertentu untuk menyebarkan maklumat tidak benar, maklumat yang dicampur aduk fakta dengan interpretasi penulis yang bermotifkan kewangan atau politik, atau maklumat yang direka- reka sepenuhnya dengan objektif untuk mengaibkan lawan politik mereka. Kerajaan tidak mungkin dapat mengawal penularan informasi-informasi melainkan cubaan memperkenalkan Akta Anti-Berita Tidak Benar 2018 (2018 Anti-Fake News Act) pada saat-saat akhir menjelang PRU-14 dan langkah itu sendiri pun menjadi modal politik untuk menentang Kerajaan BN. Rata-rata kefahaman dan persepsi rakyat terbentuk menerusi apa yang disampaikan oleh media yang diakses oleh mereka.

Benarkah rata-rata pengundi pada PRU-14 termasuk majoriti senyap (*silent majority*) yang juga pengundi atas pagar mahu “ubah kerajaan” dan bukannya disebabkan oleh janji-janji manifesto PH yang lebih baik? Cerita-cerita kleptokrasi negara Malaysia kini diselubungi oleh korupsi, GST yang meningkatkan harga kos sara hidup diperkenalkan untuk menjelaskan hutang 1MDB, negara Malaysia telah dijual kepada China berpandukan projek-projek mega yang diperoleh oleh konglomerat dari China, BR1M tu dedak, dan sebagainya semuanya memikat hati dan “dibeli” oleh pengundi. Rata-rata rakyat Malaysia mempercayai “Hapuskan GST, harga barangan turun.” Rakyat juga mengimpikan harga minyak di bawah RM2.00 pada suatu ketika dahulu terutama bila dikatakan dalam manifesto pilihan raya akan memperkenalkan semula subsidi untuk menurunkan harga minyak. Tular persepsi GST dan semua dasar rasionalisasi subsidi yang diperkenalkan oleh kerajaan dilihat sebagai langkah Dato’ Seri Najib menyelamatkan 1MDB. Ditambah dengan peranan yang dimainkan oleh media menjelang PRU- 14 yang semakin rancak dengan kemunculan berita-berita yang “membongkar” salah laku dan “perancangan jahat” oleh Kerajaan BN. Misalannya artikel “*Stop, thief! Malaysia’s PM is about to steal an election*” oleh portal The Economist, persepsi-persepsi yang adanya juga diterjemahkan kepada perasaan skeptikal, malu, marah, benci dan agresif terhadap BN. Pendekatan ini dilihat mirip ala-ala kaedah Cambridge Analytica yang dalam satu video pembongkaran (*Cambridge Analytica Uncovered: Secret filming reveals election tricks*) yang tular dalam Whatsapp yang mana antara lain dalam kandungannya turut menyebut nama Malaysia sebagai klien mereka tetapi tidak spesifik siapakah mereka yang dimaksudkan itu.

Kempen untuk menanam sentimen anti-Najib menerusi aplikasi media sosial WhatsApp dan ceramah-ceramah politik oleh PH dan Warisan yang efektif berjaya menyerang Dato' Seri Najib Razak dan Tan Sri Musa Aman dari semua sudut baik dari segi personal hinggalah jawatan mereka sebagai Perdana Menteri Malaysia dan Ketua Menteri Sabah. Dua pemimpin dari Sabah, iaitu Datuk Dr. Salleh Said Keruak dan Datuk Rahman Dahlan pula dianggap terlalu taksab mempertahankan Najib. Dipendekkan cerita, rata-rata rakyat yang sinonim dengan telefon pintar sudah menjatuhkan hukuman Najib bersalah atas segala pertuduhan sama ada dari segi moral mahupun menyalahi undang-undang yang dilontarkan berdasarkan reaksi-reaksi dalam media sosial. Serangan bertubi-tubi terhadap Najib mengaitkan beliau dengan semua watak jahat menggunakan stimuli seperti pencuri, pembunuh, kasanova, rasuah, pembohong, pondan, dan sebagainya. Serangan-serangan menerusi kandungan kreatif media sosial ini sebenarnya telah bermula sejurus selepas PRU-13 (2013) dimulakan dengan Datin Seri Rosmah Mansor sebagai sasaran. Dato' Seri Najib pula dikatakan mengikut segala telunjuk kata-kata oleh Rosmah (*queen control*). Bagi menjadikannya lebih menarik, banyak isu yang bukan isu (*non-issue*) sebenarnya seperti isu siapakah *First Lady* Malaysia dimainkan untuk diperlekehkan dalam media sosial oleh komuniti alam maya (*netizens*). Rosmah dipotretkan sebagai seorang yang boros dan menggunakan wang daripada IMDb untuk menanggung perbelanjaan dan gaya hidup mewahnya. Setiap kali Rosmah muncul di media, gaya rambut, beg tangan dan barangan kemas yang dipakai oleh beliau sering menjadi tumpuan topik berita. Watak beliau yang direka adalah seperti seorang nenek lampir yang dibenci oleh masyarakat.

Meskipun hal (imej negatif Dato' Seri Najib) ini disedari BN Sabah dan keputusannya sepakat tidak menggunakan poster gambar Dato' Seri Najib di Sabah, keterlibatan keyboard warrior menggunakan aplikasi seperti WhatsApp gagal menghalang cerita-cerita berkenaan Najib dan Rosmah mahupun mana-mana personaliti politik diturunkan dalam media sosial. Hal ini juga merupakan rahsia kejayaan PH yang nampak terlepas pandang oleh BN yang masih terperuk di tampuk lama. Mereka terlepas pandang akan kuasa media sosial merentasi sempadan kerusi DUN dan Parlimen, malahan negeri. Faktor ini juga menyebabkan BN gagal memperoleh sokongan daripada pengundi-pengundi luar kawasan di bandar yang rata-rata terdiri daripada pengundi-pengundi saluran 3, 4 dan 5 yang berpusat di bandar atas faktor migrasi, pendidikan, pekerjaan dan urbanisasi. Pihak PH pula saban hari

berjaya meluaskan pengaruh mereka ke merata kawasan termasuk menembusi kawasan luar bandar menerusi pengundi luar kawasan di bandar ini sebagai ejen-ejen mereka. Tentera siber PH yang rata-rata terdiri daripada sukarelawan yang menginginkan “Malaysia Baharu” menghasilkan kandungan kreatif media yang lebih bagus dan paling penting berjaya menyelinap masuk keseluruh pelosok masyarakat kerana mereka sendiri pun merupakan sebahagian daripada “*layman*” dalam komuniti tersebut.

Menjelang PRU-14, rata-rata pengundi atas pagar (silent majority) sudah membuat keputusan menolak kepimpinan Datuk Seri Najib Tun Razak. Apa-apa yang dibuat oleh pemimpin-pemimpin BN nampak lut sinar kepada rata-rata pengundi. Usaha BN mengungkit isu Mahathirisme seperti Mahathir menyalahgunakan ISA. Sebaliknya, Najib menghapuskan ISA gagal memberikan sebarang impak yang signifikan. Langkah untuk menubuhkan Suruhanjaya DiRaja (RCI) menyasiat skandal forex (urus niaga mata wang asing) oleh Bank Negara Malaysia (BNM) melibatkan kerugian RM31.5 bilion dan Peristiwa Memali dilihat sebagai usaha Kerajaan BN menganiaya Tun Dr Mahathir. Semua usaha untuk downgrade Tun Dr. Mahathir termasuk insiden memotong gambar Tun Dr Mahathir dari papan tanda kempen pilihan raya sewaktu tempoh kempen pilihan raya diterjemah menjadi undi simpati terhadap beliau dan PH. Keputusan PH sepakat menggunakan logo PKR berikutan PH tidak sempat didaftarkan dengan ROS turut menjadi satu kelebihan kepada PH. Kehadiran Pengerusi PPBM tersebut pada pertengahan (sewaktu berlangsung) rancangan wacana Sinar Harian ke-53 yang bertajuk “Apakah Tun M, terlalu tua untuk jadi PM?” tular dalam media sosial meningkatkan populariti Tun Dr Mahathir.

Nama-nama beberapa personaliti BN seperti Nazri Aziz, Ahmad Maslan, Jamal Yunus, Zahid Hamidi dan Tengku Adenan yang tidak pernah sepi dari perhatian tentera troll dalam media sosial lama-kelamaan menjadikan BN kelihatan diselubungi dengan pemimpin-pemimpin yang tiada berkarisma. Pelbagai infografik dan video telah diedit untuk memaparkan imej yang tidak baik pada mereka. Konotasi negatif ini berbeza sama sekali dengan cara mereka memotret pemimpin-pemimpin PH seperti Anwar Ibrahim sebagai tahanan politik yang dipenjarakan sehinggakan kempen #BebasAnwar Selamatkan Malaysia turut kelihatan di Sabah. Di sebelah pihak PH pula memperlihatkan banyak muka baharu yang belum pernah didengari menjadi kelebihan kepada mereka apabila “orang baharu” juga bermaksud tiada rekod dan tiada sebarang berita dilihat sebagai

“tidak melakukan kesilapan” (“*make no mistake*”). Di sini sekali lagi dilihat kuasa media memainkan peranan penting kerana tidak bermakna pihak Warisan-PH tiada “cerita” kontroversi yang tular dalam media sosial. Cerita-cerita pemimpin daripada Parti Warisan seperti Datuk Peter Anthony dan Datuk Seri Mohd Shafie Apdal disoal siasat oleh SPRM atas tuduhan rasuah dan penyelewengan dana Kementerian Kemajuan Luar Bandar dan Wilayah (KKLW) hanya melahirkan perasaan simpati terhadap apa yang mereka lihat sebagai ketidakadilan dan penganiayaan yang dilakukan oleh Kerajaan BN ke atas pembangkang.

Bagi pengundi Cina di Malaysia yang pada umumnya sememangnya sudah tercicir dan tersisih mengharapakan dasar kerajaan yang lebih inklusif seperti ingin juga merasai projek- projek kerajaan yang dimonopoli oleh bumiputera. Jawapan “bodoh” oleh sesetengah pemimpin yang menyatakan Cina pandai mendapatkan kontrak kerajaan daripada bumiputera menerusi lesen Ali Baba sebenarnya hanya memburukkan lagi keadaan. Isu-isu Pendidikan Cina khususnya sekolah vernakular Cina dan pengiktirafan sijil UEC sering kali dimainkan oleh beberapa ekstremis kaum dan agama yang menyebabkan lebih ramai pengundi menolak BN. Kesilapan paling besar BN dalam soal ini ialah terlepas pandang bukan sahaja Cina, tetapi majoriti rakyat Malaysia yang berfahaman sederhana (moderate) tiada masalah dengan isu ini. Selama ini masyarakat Cina dikatakan berkompromi dengan ketidakadilan layanan yang diberikan terhadap mereka tetapi apabila ada golongan pelampau yang bertindak di luar batas seperti menggelar Cina sebagai “pendatang” atau ingin menghapuskan sekolah vernakular Cina, dan ada pula pihak yang tampil ingin menolong mempertahankan hak mereka, rasa curiga dan ketidakpercayaan terhadap BN mula berputik dan menular. Di sebelah pihak, sebilangan pemimpin BN telah downgrade diri mereka kepada pejuang kaum dan agama diri mereka sahaja yang mereka sendiri sedar telah berpecah mengikut ideologi politik tetapi enggan menerima hakikat tersebut dan lebih mendukacitakan ialah “cari pasal” dengan mewujudkan sengketa dengan parti-parti komponen dari semasa ke semasa. Identiti BN yang berbilang kaum dan sikap toleransi sesama kaum yang menjadi tunjang kelestarian BN telah hilang diambil alih oleh PH.

Sentimen kenegerian dan sentimen masyarakat asal (*indigenous peoples*) sekiranya dilihat berdasarkan keputusan 60 DUN PRU-14 di negeri Sabah, parti Warisan sebenarnya masih gagal mendapat tempat dalam kalangan

pengundi KDMR. Boleh jadi propaganda Warisan adalah parti Suluk efektif ataupun Warisan belum ada pemimpin KDMR yang menonjol yang mampu menarik sokongan undi KDMR. Hanya empat daripada 22 kerusi yang dimenangi oleh Warisan merupakan kerusi majoriti KDMR. 21 kerusi yang dimenangi Warisan disumbangkan dari kawasan-kawasan majoriti Bumiputera Islam. Sejauh mana kebenaran wujud “warganegara baharu” (*new citizens*) hasil daripada “Projek IC” yang menjadi buah mulut selama ini memainkan peranan dalam keputusan PRU-14 di Sabah merupakan sesuatu yang menarik untuk diselidiki. Isu yang membawa kepada penubuhan Suruhanjaya DiRaja (RCI) untuk meneliti isu Pendatang Tanpa Izin (PTI) sehingga hari ini masih gagal menemui penyelesaian yang konkrit. Isu PTI ini dilihat sebagai “ibu” kepada permasalahan kanak-kanak jalanan, kanak-kanak tanpa kerakyatan (*stateless kids*), setingan, kebersihan dan sebagainya. Isu ini turut membawa kepada manifesto atau cadangan daripada PBS-UPKO-PBRS dan GS memperkenalkan IC Sabah untuk “Sabah tulen” mencadangkan penyelesaian daripada Jawatankuasa Teknikal susulan daripada hasil Laporan RCI. Wujud juga perasaan skeptikal terhadap BN apabila menyentuh tentang isu PTI di Sabah apabila dituduh sengaja melengah-lengahkan tindakan penyelesaiannya. Warisan- PH pula menjanjikan akan memberi prioriti serta penyelesaian kepada isu berkenaan sekiranya diberikan mandate untuk memerintah Sabah.

Perjanjian Malaysia 1963 (MA63) menjadi asas kepada agenda Borneonisasi, autonomi (penurunan kuasa Persekutuan kepada negeri), royalti 20 peratus dan soal urus tadbir tanah adat (NCR) begitu hangat diperdebatkan. Kedua-dua belah pihak kelihatan bersaing menawarkan tawaran terbaik (*best offer*) kepada Sabah Sarawak sehinggakan ada yang tiba-tiba memohon maaf atas kesilapan masa lalunya sambil berikrar akan menembus balik kesilapan-kesilapan tersebut dan ada juga yang menawarkan “bulan dan bintang” termasuklah jawatan Timbalan Perdana Menteri khas untuk kuota Sabah Sarawak kerana mereka tahu Sabah Sarawak merupakan *kingmaker* kepada siapakah yang akan membentuk Kerajaan Persekutuan. Sesungguhnya apabila menyentuh topik MA63 ini kelebihan terletak pada pihak yang mengkritik kerana tugas mereka menimbulkan pertikaian untuk mencetuskan polemik sahaja berbanding yang pihak yang bertanggungjawab melaksanakannya. Tidak kurang juga yang lantang bercakap bahawa tiada sebarang kajian (hanya alasan untuk melengah-lengahkan lagi hak Sabah Sarawak) diperlukan sebaliknya harus dilaksanakan terus sebab sudah “jelas” dalam MA63. Apa-apapun talk is cheap tetapi tidak dapat dinafikan terdapat banyak isu ketirisan yang boleh

dijadikan sebagai modal politik lawan. Apa yang dikenali sebagai situasi yang berlaku di luar norma atau “*cart before horse*,” iaitu skandal Watergate (Jabatan Air) Negeri Sabah yang melibatkan rampasan lebih RM50 juta oleh Suruhanjaya Pencegahan Rasuah (SPRM) sememangnya menjolok mata. Apa yang lebih menakutkan sebenarnya adalah pengalaman peribadi ketidakpuasan sesetengah kakitangan awam dan orang awam terhadap *red tape*, kronisme dan nepotisme yang pernah dialami, yang masih tertanam dalam sanubari mereka selama ini akhirnya ada ruang kepada mereka untuk turut sama berkempen (menerusi media sosial) untuk memberi laluan kepada sebuah kerajaan baharu yang lebih bersih, telus dan adil.

KUASA MEDIA SOSIAL

BN sekali lagi kalah dalam Perang Siber pada PRU-14. Keunikan kempen siber ialah ia bersifat nasional. Keberkesanannya boleh dilihat pada masyarakat di bandar yang celik IT dan imigran dari luar bandar yang melanjutkan pengajian atau baharu melangkah ke alam kerjaya mereka di bandar. Kempen siber PH bermula lebih awal dan agen-agen mereka terdiri daripada non-political (termasuk pastor, guru, pensyarah dan sebagainya) memanfaatkan kuasa mereka sebagai pemimpin pendapat (opinion leader) untuk meraih sokongan. Penggunaan media sosial tidak dapat menghalang orang yang tidak dikenali berkongsi pautan berita-berita daripada portal berita dari dalam dan luar negara seperti Sarawak Report, Wall Street Journal, serta infografik- infografik dalam kumpulan WhatsApp atau Facebook wall. Dari semasa ke semasa, artikel-artikel yang dipetik sebagai daripada “pakar” yang tidak dapat disahkan kebenarannya juga tular dalam WhatsApp. Nama-nama sarjana di Malaysia seperti Profesor Dato’ Dr Mohammad Agus Yusoff contohnya pernah dipetik untuk artikel yang bukan ditulis oleh beliau.

PH yang mempunyai rekod cemerlang dalam perang siber bertindak lebih awal daripada BN. PH jauh mendahului BN dari segi kandungan kreatif. Contoh lawak daripada pelawak (stand up comedian) seperti lagu “Penjuru Tiga” daripada Indi Nadarajah dan Allan Perera berkenaan kerjasama di antara UMNO-PAS). Kerjasama UMNO-PAS yang pada bacaan UMNO menguntungkan UMNO jika berdasarkan keputusan PRU-14 nyata menguntungkan PAS. Isu RUU355 yang dipotret sebagai “mas kahwin” dalam nikah mut’ah UMNO-PAS telah memecah belahkan BN. Ketegangan boleh dilihat apabila Azalina Othman mengambil

alih portfolio Nancy Shukri sebagai menteri yang bertanggungjawab terhadap Bahagian Hal Ehwal Undang-undang (BHEUU) di Jabatan Perdana Menteri (JPM) dan seterusnya RUU355 dibentangkan di Parlimen tanpa kesepakatan daripada semua parti komponen BN. Meskipun hal ini berjaya diselesaikan secara “semangat kekeluargaan” apabila ada yang menganggap ianya selesai (*call it a quits*), ingin keluar daripada BN, kerosakan telah berlaku (*damage has been done*), ia mendedahkan suatu lagi babak baharu krisis dalaman BN yang menjurus kepada sabotaj. Faktor-faktor sebegini semuanya memberi kelebihan kepada PH, terutama strategi mereka membunuh kredibiliti watak-watak atau sumber-sumber informasi daripada BN. Penyokong-penyokong mereka menyelinap masuk dalam kumpulan-kumpulan WhatsApp menyebarkan propaganda-propaganda mereka sambil merekrut individu-individu yang boleh dijadikan ejen menyebarkan propaganda mereka.

Warisan memperoleh banyak faedah daripada kerjasama dengan PH dari segi kempen siber. Keputusan yang tepat dan strategik oleh Shafie Apdal pada saat-saat akhir sebelum PRU-14 biarpun pada awalnya keberatan disebabkan sentimen tujuan asal penubuhan Warisan ialah perjuangan berteraskan parti lokal Sabah atas slogan “*Sabah for Sabahan*”. Penjelasan keputusan YB Penampang Darell Leiking keluar daripada PKR dalam laporan media pun didorong oleh sebab ingin meneruskan perjuangan beliau atas platform parti politik lokal Sabah. Strategi Warisan kelihatan seperti mengambil pemimpin-pemimpin sedia ada daripada parti-parti politik Sabah juga nampak lebih efektif membuahkan hasil berbanding parti baharu lain seperti Parti Amanah Rakyat (PAN) yang cuba membentuk dan mengasah pemimpin-pemimpin mereka sendiri yang pastinya memerlukan masa.

Keunikan media sosial ialah ia merupakan hibrid kepada semua jenis saluran media. WhatsApp yang asasnya adalah untuk menghantar mesej, lebih kerap diguna pakai untuk menghantar pautan berita portal dan infografik. Trend pembacaan akhbar pada alaf baharu ini menunjukkan masyarakat sebenarnya membaca *push news*, iaitu berita yang dikongsi dalam kumpulan WhatsApp mahupun dimuat naik dalam Facebook *wall*. Apa yang penting ialah tajuk berita yang menarik dan mind-blowing yang mampu menarik minat atau keinginan seseorang untuk melayarinya. Keistimewaan portal berita ialah boleh mempraktikkan *double-whammy headline* dan *double-headlines* sebagai umpan untuk meningkatkan kemungkinan pembaca melayari pautan berita

berkenaan. Malangnya, ramai yang membuat interpretasi dengan membaca tajuk berita sahaja. Justeru, jangan terkejut apabila salah satu topik wajib yang perlu dipelajari oleh pelajar jurusan kewartawanan adalah bagaimana menulis tajuk berita sebagai salah satu strategi pemasaran. Amalan kebiasaan di rata-rata bilik berita sehingga hari ini ialah editor yang menentukan tajuk berita.

Kempen siber menerusi aplikasi apps atau iOS telefon pintar seperti penggunaan hastag dilihat begitu mudah dan efektif. Berita-berita boleh dikitar semula (*recycle*) dan disebar dalam kumpulan-kumpulan media sosial. Individu yang pertama kali melihat berita berkenaan akan menganggap peristiwa berkenaan baharu berlaku. Kadar literasi media digital dalam kalangan rata-rata rakyat Malaysia yang rendah memungkinkan manipulasi ini berlaku. Mentafsir kefahaman berdasarkan tajuk berita sahaja atau langsung tidak kisah mengambil tahu tarikh berita berkenaan disiarkan merupakan perkara yang biasa berlaku. Kebenaran sesuatu cerita ditentukan berdasarkan tahap viral cerita berkenaan. Antara cerita-cerita viral yang menarik perhatian orang ramai ialah kes Kevin Morais dibunuh dan disimen dalam tong, misteri kehilangan Pastor Raymond Koh yang diculik, isu-isu sengketa dan toleransi agama yang semakin meruncingkan seperti pertikaian penggunaan kalimah “Allah.”

Ramai orang biasa (*laymen*) mahu terlibat memainkan peranan dalam proses sebenarnya tetapi mereka tidak diberi peluang untuk mengambil bahagian. Apabila Invoke tampil dengan program Polling Agent & Counting Agent (PACA) mengambil sukarelawan untuk menghalang penipuan pilihan raya, ia telah membuka ruang kepada golongan ini bergiat secara lebih aktif, sama ada dalam media sosial atau terlibat secara langsung. Meskipun terdapat juga ramalan-ramalan Invoke yang tidak tepat misalnya jumlah kerusi yang bakal diperoleh oleh PAS, erti penting kehadirannya ialah menjadi platform kepada rakyat untuk terlibat bersama-sama dalam PRU-14 yakni peranan terpenting mereka dalam kempen PRU-14.

Propaganda memburukkan BN seperti dakwaan BN akan menggunakan segala taktik kotor untuk memenangi PRU-14 menimbulkan prasangka terhadap BN. Kredibiliti SPR dipersoalkan apabila 13 DUN baharu di Sabah tidak diguna pakai, dakwat kekal yang tidak kekal, gambar jari palsu yang tular akan dipakai oleh pengundi-pengundi BN untuk mengundi lebih daripada sekali, pengundi hantu dari Bangladesh sudah tiba di Lapangan Terbang Sandakan, pencalonan Tian Chua untuk kerusi Parlimen Batu yang dibatalkan atas alasan beliau telah

hilang kelayakan untuk bertanding selepas didenda RM2,000.00 dan sebagainya ada kalanya diterima beberapa kali sehari dalam kumpulan WhatsApp yang berlainan. Tiada pihak yang mampu mengawal penularan cerita-cerita berkenaan. Media sosial telah membolehkan semua cerita yang dahulunya terpinggir (ketika hanya ada media arus perdana) menjadi tular dalam sekelip mata. Sebagai misalannya projek undang Kerajaan Negeri Sabah di Pitas. Insiden Ketua Bahagian Warisan Libaran, Sandakan (Aris Melayu, 56 tahun) yang meninggal dunia dilanggar kereta ketika sarapan pagi di sebuah restoran telah ditularkan sebagai calon Warisan Libaran dibunuh. Semua peristiwa ini menimbulkan pelbagai spekulasi dan perasaan bercampur-campur (*mixed feelings*).

Berdasarkan kepada peratusan pengundi luar kawasan mencecah setinggi 40 peratus di kawasan bandar, saban hari pengaruh (melebarkan sayap) PH semakin berkembang ke kawasan luar Bandar, walhal dengan bajet dan aset yang terbatas mereka hanya mampu tertumpu pada kempen-kempen di kawasan bandar. Strategi BN fokus pada kawasan masing-masing saban hari dilihat makin tidak relevan disebabkan jumlah pengundi luar kawasan yang semakin tinggi. BN terlepas pandang akan demografi penduduk di kawasan-kawasan bandar telah berubah disebabkan oleh urbanisasi dan migrasi yang menyaksikan generasi baharu khususnya membeli kediaman mereka di kawasan-kawasan bandar. Mereka ini masih merupakan pengundi di kampung halaman mereka disebabkan (faktor seperti dibesarkan di kampung, nilai sentimental, dan lain-lain), tetapi anak-anak mereka yang dilahirkan dan dibesarkan di bandar akan menjadi pengundi kawasan-kawasan bandar pada masa hadapan. Kesemua perkara ini merupakan sesuatu yang harus diberi perhatian oleh semua pihak berkepentingan.

PERBINCANGAN

Keputusan PRU-14 merupakan suatu rahmat kepada seluruh rakyat Malaysia meskipun ramai melihat calon-calon Warisan-PH tidak “*get voted in*” oleh pengundi sebaliknya “*BN was voted OUT*”. Dalam erti kata lain, “bukan siapa yang pengundi mahu undi” tetapi “siapakah yang pengundi tidak mahu” pada PRU-14 ini. Akan tetapi, PH yang menang harus diberi peluang yang adil oleh semua pihak untuk mentadbir kerajaan supaya semua pihak boleh melihat sendiri kemampuan PH mentadbir Negara, apatah lagi pilihan raya itu sendirinya merupakan sebahagian daripada proses demokrasi. Ada baiknya rakyat tunggu

dan lihat sendiri sama ada benar “hapuskan GST harga barangan turun” atau itu hanyalah retorik komunikasi pembujukan semata-mata. Andai kata IMDB itu dipolitikkan, maka kita akan melihat episod-episod drama IMDB yang lebih dramatis selepas ini, terutamanya watak Dato’ Seri Najib Tun Razak dan jikalau asas yang kukuh berlaku salah laku, bicarakanlah semua pihak yang terlibat secara adil dan saksama di mahkamah kerana itu adalah hak-hak defendan. Jangan melakukan pendakwaan terpilih dan seseorang itu tidak bersalah sehingga terbukti bersalah di mahkamah. BN dalam masa yang sama perlu melakukan rekonsiliasi untuk reinvigorate hubungan sesama parti-parti komponen BN sambil menstruktur semula parti masing-masing. BN telah menjadi mangsa kepada kejayaan diri, terutamanya gaya hidup mewah segelintir pemimpin BN ketika rakyat hidup “cukup-cukup makan” sahaja. Hal ini tidak menjadi isu sekiranya tidak wujud media sosial yang menjadi platform untuk wacana publik masyarakat Malaysia.

Kerjasama di antara Warisan dengan PH menguntungkan Warisan dari segi perang siber. Propagandists PH mempunyai rekod cemerlang dari PRU-12 (2008) lagi. Bagi pihak PH pula mereka berjaya mengelak pertembungan sesama mereka untuk memecahkan undi lawan BN. Dua perkara penting di sini ialah pertamanya, mitos satu lawan satu menguntungkan PH terbukti tidak benar berdasarkan keputusan PRU-14. Keduanya, Sabah merupakan bukti paling jelas sistem politik di Malaysia bukannya sistem dua parti (*two-party system*). Malaysia bukan seperti Amerika Syarikat di mana kalau bukan Parti Republikan yang menang, maka Parti Demokratik lah pemenangnya. Apabila ada pemimpin-pemimpin BN yang menyatakan belum tentu PH akan menjadi kerajaan sekiranya BN kalah merupakan suatu hakikat kerana Malaysia bukan mengamalkan sistem dua parti. Banyak parti dan perikatan politik di Malaysia. Di Sabah sahaja pada PRU-14 menyaksikan wujud empat perikatan iaitu BN, Warisan-PH, Gabungan Sabah dan PCS-PAN. Begitupun, jelas ada dalam kalangan pengundi terpedaya dengan dakyah BN akan mengisytiharkan kerajaan darurat sekiranya mereka kalah dan tidak akan membiarkan kerajaan diambil alih oleh PH dalam apa cara sekalipun.

Media baharu memainkan peranan yang signifikan dalam melentur persepsi rata-rata pengundi menerusi maklumat, idea dan isu perbahasan yang disampaikan kepada mereka. Apabila seorang isteri Perdana Menteri dikatakan hidup mewah secara terang-terangan tanpa merasa malu atau peduli perasaan rakyat biasa yang cukup-cukup makan sahaja, lambat-laun rakyat akan memberontak, seolah-olah sama dengan cerita King Louis, Maharaja Perancis.

Apabila ada gambar rumah besar pemimpin BN Sabah seperti rumah Datuk Ramli Marhaban yang dituralkan dalam WhatsApp yang entah sejauh mana kebenarannya, walhal masih ada petani di Sabah yang tinggal di sulap-sulap (pondok) sahaja, pastinya ia mengundang ketidakpuasan hati dalam kalangan rakyat jelata yang melihat ia sebagai suatu ketidakadilan. Ramai pemimpin gagal belajar daripada sejarah kejatuhan kerajaan dan empayar terdahulu atau semua ini merupakan politik persepsi hasil kuasa media? Kapsyen yang sesuai untuk memimpin (*lead*) audiens ke arah objektif mesej dihasilkan dan disebarikan contohnya viral kononnya pemandu teksi di Serdang (pada 13 April 2018) meradang keluar dewan “Tak Nak BN” selepas pengumuman kad bantuan teksi 1Malaysia hanya boleh diperoleh selepas PRU-14 (dan satu lagi versi cerita pemandu teksi keluar dewan beramai-ramai semasa Najib Razak beri ucapan “bantulah saya”), walhal kejadian sebenar ialah pemandu teksi merempuh masuk dewan berebut mendapatkan kad tersebut.

Penggunaan media sosial yang efektif hanyalah salah satu faktor kerana media itu sendiri sebenarnya hanyalah alat (*tools*) sahaja. Kempen Siber BN seolah-olah gagal menembusi masyarakat massa. Kumpulan-kumpulan media sosial yang diwujudkan hanyalah dalam kalangan ahli-ahli mereka sahaja. Maklumat-maklumat yang sampai kepada khalayak massa pun rata-rata ditolak mereka kerana pada dasarnya, persepsi dalam minda mereka sudah terbentuk daripada propaganda berterusan yang telah berlangsung sekian lama dan tidak mustahil mereka akan berubah dengan maklumat-maklumat yang disebarikan pada saat-saat akhir sewaktu kempen PRU-14. Apa yang membezakannya ialah faktor masa (*timing*), di mana PH telah lama memulakan kempen mereka dan sudah menembusi pengundi menerusi saluran-saluran media sosial khususnya kumpulan-kumpulan WhatsApp. Isu-isu seperti 1MDB, GST, kos sara hidup yang naik, kehidupan mewah ramai pemimpin BN atau ahli keluarga mereka adalah faktor-faktor yang memudahkan pembangkang menumbangkan Kerajaan BN. Tidak kurang juga isu-isu yang sengaja diungkitkan untuk checkmate lawan menjawabnya seperti isu LGBT dan *Oktoberfest*. Ramai juga attention seekers bertindak forward sahaja menyebarkan apa-apa sahaja cerita yang sensasi tanpa menyelidiki kesahihan kandungannya.

Bagi rata-rata rakyat Malaysia, keputusan PRU-14 semestinya mencerminkan aspirasi pengundi-pengundi terhadap harapan baharu yang lahir daripada segala ketidakpuasan terhadap kelemahan dan ketidakadilan Kerajaan

BN, spesifik kepada penggal kedua Dato' Seri Najib Tun Razak sebagai Perdana Menteri. Mana-mana pihak yang cuba memetik 55 tahun BN memerintah perlu sedar bahawa 22 tahun (40 peratus) daripada tempoh itu dipimpin oleh Perdana Menteri sama sekarang ataupun 60 tahun lagi tidak tepat kerana Persekutuan Malaysia hanya terbentuk pada 16 September 1963. PRU-14 (2018) sekali lagi menyaksikan Tun Dr Mahathir menang dengan sokongan padu daripada undi Cina seperti mana beliau memenangi PRU-10 (1999). Meskipun di Sabah menyaksikan ahli politik yang menentukan kerajaan negeri baharu selepas BN dan Warisan-PH terikat seri sama dengan 29 kerusi, kerajaan campuran BN-STAR bertukar menjadi kerajaan campuran Warisan-PH-UPKO apabila Madius Tangau dengan alasan keputusan daripada Ahli Majlis Tertinggi (AMT) UPKO yang keluar daripada BN untuk bergabung dengan Warisan-PH untuk membentuk kerajaan campuran negeri yang baharu. Badan kehakiman terpaksa dilibatkan untuk menyelesaikan kemelut yang timbul ekoran daripada peristiwa ini.

Keputusan PRU-14 sendirinya mempunyai pelbagai persoalan dan perkara berbangkit yang wajar diberikan perhatian khususnya soal sabotaj dan prinsip. Misalannya, ketiga-tiga kerusi DUN (Tempasuk, Usukan dan Kadamaian) di bawah Parlimen Kota Belud dimenangi oleh BN tetapi BN kalah kerusi Parlimen Kota Belud. Kekalahan Datuk Dr. Salleh Said Keruak di Kota Belud dan Datuk Rahman Dahlan di Sepanggar dikaitkan dengan imej yang terbentuk hasil daripada kekerapan mereka berdua mempertahankan Najib. UMNO Kota Belud sudah menolak calon dari luar dan mahukan seseorang dari UMNO Bahagian Kota Belud sendiri. Begitu juga keseluruhan daftar pengundi di Sabah menunjukkan pertambahan mendadak "pengundi pertama kali." Sekiranya undi UMNO di Semenanjung berpecah disebabkan oleh Bersatu, di Sabah undi Melayu berpecah disebabkan oleh Warisan. Warisan seperti mana PPBM terdiri daripada majoriti bekas UMNO.

Pada waktu yang sama, lebih banyak perhatian harus diberikan pada usaha untuk meningkatkan literasi media digital dalam kalangan masyarakat Malaysia, khususnya golongan imigran digital yang rata-rata berguru dengan diri sendiri berkenaan hal penggunaan gazet IT. Berbeza dengan Gen Z yang merupakan "*digital native*" yang mulai terdedah kepada teknologi komunikasi dari kecil dan mempunyai serba sedikit pendedahan „do and don“t” dalam internet dari alam persekolahan. Rakyat Malaysia harus menerima hakikat bahawa tiada usaha yang diperkenalkan oleh kerajaan untuk mendidik baik

buruk dan betul salah penggunaan internet kepada rakyat Malaysia ketika kerajaan mula-mula memperkenalkan internet dan berhasrat menukar tadbir urus (governance) perkhidmatan awam kepada yang berasaskan Teknologi Maklumat dan Komunikasi (ICT) yang lebih kolaboratif dan dinamik pada lewat 1990-an. Berbeza sama sekali dengan negara-negara lain termasuk negara jiran Singapura telah memperkenalkan kurikulum dan silibus kepada murid-murid di bangku sekolah lagi. Hanya kebelakangan ini kelihatan ada usaha daripada Suruhanjaya Komunikasi dan Multimedia (SKMM) membiayai penyelidikan untuk memahami pola penggunaan media digital dalam kalangan rakyat Malaysia dan berusaha untuk menjalankan program-program mewujudkan kesedaran serta mendidik rakyat Malaysia menerusi program seperti Klik Dengan Bijak (*Click Wisely*). Begitu pun, usaha murni ini tidak memadai berpandukan skop kawasannya yang terbatas dan tempoh aktiviti yang bermusim (bukan bersifat berterusan). Luar biasanya di Malaysia ini ialah belajar sendiri atau berguru dengan diri sendiri cukup menakjubkan kerana ada juga kes berguru dengan YouTube hinggan boleh membuka klinik pergigian dan menawarkan perkhidmatan doktor gigi.

Apakah benar UMNO selama ini dianggap “abang” dan “pembuli” dalam BN? Benarkah parti-parti komponen BN seperti MCA dan Gerakan menumpang ihsan UMNO dalam BN atau sebenarnya UMNO itulah liabiliti kepada parti-parti komponen BN yang menyebabkan mereka ditolak oleh pengundi? Ataupun jawapannya tiada sesiapa boleh menafikan sebahagiannya adalah disebabkan oleh persepsi yang terhasil daripada politik muckraking yang dilancarkan oleh lawan BN secara konsisten selama ini. Iktibar kepada kerajaan baharu tidak terperangkap dengan apa yang berlaku terhadap BN. UMNO sepatutnya juga mengamalkan pendekatan toleransi sifar terhadap bekas-bekas ahli UMNO telah “melompat” menyertai parti lawan dan kemudiannya ingin balik semula ke pangkuan UMNO. Pengumuman Parti Warisan dan PKR di Sabah tidak akan menerima kemasukan ahli-ahli UMNO selepas PRU-14 adalah tepat kerana ia mencerminkan harga diri terutamanya mereka bukanlah sebuah parti yang boleh datang dan pergi sesuka hati di samping menjaga moral rakan-rakan seperjuangan mereka yang telah bersusah payah berusaha bersama-sama dari awal lagi. Begitupun, timbul juga kesangsian apakah berlaku U-turn dalam keputusan tersebut kelak kerana pastinya akan mencerminkan kredibiliti mereka sendiri.

Tiada Sabah Baharu mahupun Malaysia Baharu seperti mana yang didakwa oleh sesetengah pihak sebaliknya hanyalah “wain lama dalam botol baharu” (“*old wine in new bottles*”) sebab pemain-pemain utama politik tanah air masih lagi orang yang sama pada asasnya. Datuk Seri Shafie Apdal merupakan mantan Naib Presiden UMNO. Sebahagian besar pemimpin-pemimpin dan ahli-ahli Warisan adalah daripada UMNO. UMNO Sabah sebenarnya menyedari Datuk Shafie Apdal mendapat undi menjadi Naib Presiden UMNO daripada barisan kepimpinan UMNO Sabah yang sama pada PRU-14. Tun Dr Mahathir Mohamad juga merupakan Perdana Menteri ke-4 Malaysia (Julai 1981 – Oktober 2003). Kebangkitan semula Tun Dr. M kini menjadi buah mulut dan sumber inspirasi kepada ramai ahli politik di seluruh dunia khususnya yang ingin kembali aktif seperti Tun. Apa yang mustahak sekarang ialah bagaimana mereka sebagai kerajaan baharu boleh membawa harapan baharu kepada rakyat. Seperkara penting yang perlu diperakui semua pihak ialah senario pada masa ini adalah berbeza sama sekali dengan waktu sepanjang tempoh 22 tahun Tun menjadi PM ke-4 dahulu kerana pada ketika itu, belum ada lagi telefon pintar, portal berita dan aplikasi media sosial seperti WhatsApp, Instagram ataupun Facebook lagi.

Setiap kerusi di Sabah sebenarnya memerlukan model politik yang berbeza kerana masing-masing mempunyai keunikan yang tersendiri. Model politik Penampang berbeza dengan kerusi-kerusi majoriti KDMR yang lain. Sesetengah kerusi mempunyai purata pengundi Bumiputera Bukan Islam dan Cina yang hampir seimbang. Begitu pun, kerusi majoriti Cina sudah semakin berkurangan, pengundi Cina harus memikirkan pendekatan mereka menjadi “*kingmaker*,” yakni penentu kemenangan siapa di kerusi mana mereka berada. Proses urbanisasi di Penampang misalannya menyaksikan berlaku pertambahan pengundi Cina disebabkan oleh perumahan-perumahan baharu. Kawasan-kawasan lain yang turut menyaksikan perubahan demografi penduduk ialah Sepanggar. Begitu pun, secara umumnya cabaran paling utama sebenarnya terletak pada perubahan komposisi demografi penduduk Sabah.

Pemimpin-pemimpin PH tidak boleh berdolak-dalik menyelesaikan isu-isu yang dibangkitkan mereka selama ini kerana mereka sudah menjadi kerajaan memerintah (*government of the day*) sekarang. Isu-isu berbangkit yang tural dalam media sosial yang mendakwa sama ada tidak mampu diselesaikan Kerajaan BN, kerajaan sengaja menyembunyikan fakta, atau sengaja disapu

bawah karpet (*sweep under the carpet*) harus sampai ke titik noktahnya sebelum rakyat kecewa dan membuat konklusi semua itu adalah gimik politik oleh PH untuk memenangi pilihan raya semata-mata. Hal ini termasuklah isu 1MDB, kes pembunuhan Altantuya, misteri kematian Teoh Beng Hock di Bangunan SPRM, kehilangan Pastor Raymond Koh, misteri kehilangan MH370 yang menyaksikan pelbagai teori konspirasi dari dalam dan luar negara di samping kerajaan dituduh sengaja merahsiakan sesuatu daripada rakyat, kes pembunuhan pengasas Arab Malaysian Bank, Hussain Ahmad Najadi yang cuba dikaitkan dengan 1MDB, dan sebagainya. Sebarang projek yang didakwa “menjual negara kepada China” seperti projek Laluan Rel Pantai Timur (ECRL) wajar didedahkan kepada rakyat. Kes-kes kebakaran Menara Pejabat PDRM Bukit Aman (29 Julai 2009), bangunan forensik HKL (17 Mac 2018) dan bangunan Kumpulan Wang Simpanan Pekerja (KWSP) (13 Februari 2018) di Jalan Gasing yang tular dalam media sosial menuduh sengaja dilakukan oleh Kerajaan BN untuk menghapuskan bahan bukti membabitkan kes 1MDB. Sekiranya ia memang merupakan kemalangan, maka langkah yang lebih proaktif harus diambil untuk meningkatkan literasi media digital masyarakat kita.

Berilah peluang kepada kerajaan baharu PH membetulkan apa-apa kelemahan yang mereka lemparkan terhadap kerajaan BN dahulu. Apa-apa yang dikecam sebagai tidak telus dan sengaja merahsiakan sesuatu daripada rakyat. Pendek kata, apa-apa yang gagal atau sepatutnya dilakukan. Sudah tiba masanya isu-isu berkenaan sampai ke titik noktahnya agar semua pihak boleh melangkah maju ke hadapan. Isu-isu berkenaan dengan kredibiliti SPR dan proses pilihan raya di Malaysia wajar diberikan perhatian segera kerana cukuplah hanya setiap kali menjelang pilihan raya muncul dakwaan-dakwaan pengundi hantu, sama ada dari kalangan PTI atau diimport dari luar negara, dakwat kekal yang tidak kekal, daftar pemilih, pengundi yang diragui dan sebagainya. Keputusan pilihan raya kali ini juga merupakan peluang terbaik menyelesaikan permasalahan-permasalahan seperti dakwaan pemberian IC kepada PTI, setingan, penduduk tanpa dokumen, kanak-kanak jalanan dan sebagainya yang disebabkan oleh “Projek IC” di Sabah. Sebaik-baiknya, semua isu soal ketirisan, rasuah, penyalahgunaan kuasa, pembunuhan, dan salah laku yang diviralkan dalam media sosial disiasat dan diadili. Kerajaan baharu harus mengelakkan diri mereka daripada dituduh mengamalkan pendakwaan terpilih (*selective prosecution*) ataupun memori selektif (*selective memory*).

KESIMPULAN

Di sebalik sentimen anti-Najib sebenarnya terungkap rahsia “*bread and butter*” masyarakat Malaysia. Pelbagai persepsi benar dan palsu telah terbentuk dalam kalangan masyarakat massa hasil daripada media sosial. Semua pihak perlu meneliti faktor yang menyumbang kepada sentimen yang membawa kepada pertukaran kerajaan pada PRU-14. Media sosial itu sebenarnya hanyalah alat yang membolehkan hal ini terjadi apabila menyediakan platform untuk wacana publik. Persepsi peningkatan kos sara hidup (livelihood) disebabkan oleh GST dan kaedah penetapan harga minyak dilihat sebagai faktor penyumbang kepada kenaikan harga barangan sebenarnya hanyalah persepsi selagi belum ada kajian terperinci untuk mengenal pasti punca sebenar. Kesilapan BN juga menangani isu-isu semasa mengikut rentak lawan mereka. Dalam PH pun banyak isu tetapi isu BN yang lebih menonjol pada pandangan umum. Polemik terbesar sekarang ialah bagaimana meningkatkan literasi media digital dalam kalangan rakyat Malaysia kerana jikalau PH boleh menang dengan media sosial, PH juga boleh tumbang disebabkan media sosial.

RUJUKAN

- Alonso, R. & Camara, O. (2014). Persuading voters. *USC Marshall School of Business Research Paper Series*. University of Southern California Marshall School of Business, Los Angeles, CA, USA. Dilayari daripada http://eprints.lse.ac.uk/58674/1/Alonso_Camara_Persuading-voters_2014.pdf.
- Annabelle Lee, Mauricia Grace & Baharudin Suarnur. (2018). Malang Pitas di balik projek udang kerajaan. *Laporan Khas*. Dilayari daripada <https://www.malaysiakini.com/news/423293>. Pada 6 Mei 2018.
- Asbury, E.T. (2016). Natives and immigrants: Closing the digital generation gap. Dlm. Attrill A., Fullwood C. (Eds.). *Applied cyberpsychology*. Palgrave Macmillan, London.
- Balmas, M., & Sheaffer, T. (2010). Candidate image in election campaigns: Attribute agenda setting, affective priming and voting intentions. *International Journal of Public Opinion Research*. 22 (5), 1–26.
- Bentangkan Laporan RCI mengenai PTI di Sabah dan penyelesaiannya di Parlimen Malaysia. Dilayari daripada <https://www.change.org/p/najib-razak-bentangkan-laporan-rci-mengenai-pti-di-sabah-dan-penyelesaiannya-di-parlimen-malaysia>.

- Chadwick, P. (2018). Why fake news on social media travels faster than the truth. *The Guardian*. Dilayari daripada <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/mar/19/fake-news-social-media-twitter-mit-journalism>. Pada 19 March 2018.
- Downey, J., & Fenton, N. (2003). New media, counter publicity and the public sphere. *New Media Society*, 5 (2), 185–202.
- Eko Prayitno Joko. (2014). Isu pemilikan wilayah pantai timur Sabah: Satu penelusuran daripada sudut sumber sejarah. *Jurnal Kinabalu*, 20, 1–34.
- FMT. (2016). Penampang MP Darell Leiking quits PKR. Dilayari daripada <http://www.freemalysiatoday.com/category/nation/2016/09/22/darell-leiking-quits-pkr/> pada 22 September 2016.
- Kahn, K. F., & Kenney, P. J. (1999). Do negative campaigns mobilize or suppress turnout? Clarifying the relationship between negativity and participation. *The American Political Science Review*, 93 (4), 877–889.
- Kenski, K., & Stroud, N. J. (2006). Connections between internet use and political efficacy, knowledge and participation. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50 (2), 173–192.
- Kiousis, S., & McCombs, M. (2004). Agenda-setting effects and attitude strength: Political figures during the 1996 presidential election. *Communication Research*, 31 (1), 36–57.
- Lee Kuok Tiung, Ramzah Dambul, Zaini Othman & Sulaiman Tahajuddin. (2015). *Kajian Elektoral Malaysia 2015*. Kuala Lumpur: Majlis Profesor Negara (MPN).
- Lee Kuok Tiung & Sivamurugan Pandian. (2017). *Kajian pola pengundi 2017: Persepsi masyarakat ke atas isu dan kepimpinan*. Pulau Pinang: Universiti Sains Malaysia.
- Malaysia Today. (2008). *Abdullah akui tewas pada pembangkang melalui siber*. Dilayari daripada <http://www.malaysia-today.net/2008/03/26/abdullah-akui-tewas-pada-pembangkang-melalui-siber/>. Pada 26 Mac 2008.
- McCombs, M.E. & Shaw, D. L. (1972). The Agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36 (2), 176–187.
- Ramli Dollah & Kamarulnizam Abdullah. (2018). The securitization of migrant workers in Sabah, Malaysia. *Journal of International Migration & Integration*, 19(3), 17–735.
- Ramli Dollah & Mohd Zambri Suharani. (2015). Fungsi dan peranan ESSCOM dalam menjamin keselamatan Sabah: Satu perbandingan persepsi antara komuniti “luar” dan komuniti ESSZONE. *Jurnal Komunikasi Borneo*, 2, 1–28.
- Ramzah Dambul, Marja Azlima Omar & Sabihah Osman. (2010). *Sabah Priority Issues*. Kota Kinabalu: Penerbit Universiti Malaysia Sabah.
- Scheufele, D. A., & Tewksbury, D. (2007). Framing, agenda setting, and priming: The evolution of three media effects models. *Journal of Communication*, 57 (1), 9–20.
- Stromback, J. (2008). Four phases of mediatization: An analysis of the mediatization of politics. *The International Journal of Press/Politics*, 13 (3), 228–246.

- Sweetser, K.D., Golan, G.J., & Wanta, W. (2008). Intermedia agenda setting in television, advertising and blogs during the 2004 election. *Mass Communication & Society*, 11 (2), 197–216.
- Syed Umar Ariff *et al.* (2018). *Parlimen: Sabah tiada dalam laporan persempadanan semula SPR?* Dilayari daripada <https://www.bharian.com.my/berita/nasional/2018/03/402372/parlimen-sabah-tiada-dalam-aporan-persempadanan-semula-spr>. Pada 22 Mac 2018.
- Terkildsen, N. (1993). When white voters evaluate black candidates: The processing implications of candidate skin color, prejudice and self-monitoring. *American Journal of Political Science*, 37 (4), 1032–1053.
- The Economist. (2018). *Stop, thief! Malaysia's PM is about to steal an election.* Dilayari daripada <https://www.economist.com/leaders/2018/03/10/malaysias-pm-is-about-to-steal-an-election>. Pada 10 Mac 2018.
- Tuchman, G. (1978). *Making news: A study in the construction of reality*. New York: Free Press.
- Utusan. (2008). *Akui silap abai kempen secara siber.* Dilayari daripada http://ww1.utusan.com.my/utusan/info.asp?y=2008&dt=0326&pub=Utusan_Malaysia&sec=Muka_Hadapan&pg=mh_06.htm. Pada 26 Mac.
- Wan Shawaluddin Wan Hassan & Ramli Dollah. (2008). Isu-isu keselamatan di Sabah dan impak kepada Malaysia. *JATI: Jurnal Jabatan Asia Tenggara Universiti Malaya*, 13, 49– 68.
- Wan Shawaluddin Wan Hassan & Ramli Dollah. (2007). Impak kehadiran pendatang Filipina di Kampung Air di Sabah. *Jurnal Kinabalu*, 15, 89–114.
- Youtube. (2018). *Cambridge Analytica Uncovered: Secret filming reveals election tricks.* Dilayari daripada <https://www.youtube.com/watch?v=mpbeOCKZFfQ>.
- Zillmann, D., Chen, L., Knobloch, S., & Callison, C. (2004). Effects of lead framing on selective exposure to internet news reports. *Communication Research*, 31 (1), 58–81.
- Zaini Othman, Eko Prayitno Joko, Ramli Dollah, Amrullah Maraining & Kim Jong Eop. (2016). Malaysia's 13th General Election: Sabah-Barisan Nasional Fixed-Deposit State? *Southeast Asia Review, Korea*, 26 (3), 91–118.